

Shokhsanam Khamidzhanova

Islom Hukuku Doktora (Phd)

E-posta: shahsenem1992@gmail.com

https://doi.org/10.57033/Peshqadam_Karvoni-2026/1/13

ŞEYH MUHAMMED SADIK MUHAMMED YUSUF'UN USÛL ANLAYIŞI ÜZERINE (1952/2015)

Özet. Şeyh Muhammed Sadik Muhammed Yusuf şer'î ilimler üzerine çokça eser veren Özbekistanlı çağdaş fakih, muhaddis, müfessir, mutasavvuf alimdir. Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Tasavvuf gibi temel İslami ilimlerle ilgili eserlerinin yanında usûl ilmine dair “Usûlü'l-fıkıh” (Özbekçe) eserinin müellifidir. Alimin tefsir, hadis, fıkıh ilmine dair verdiği eserleri üzerine çalışmalar yapılmış ve devam etmektedir. Şeyh Muhammed Sadik Sovyetler sonrası Orta Asya'da modern dönemde usûl-i fıkıh alanında sistematik ve öğretici bir üslup geliştirmiştir. Bu makalede alimin usûl anlayışı, görüşleri ve anlatım biçimi genel bilgi verme açısından konu edilecektir.

Anahtar Kelimeler: usûlü'l-fıkıh, Şeyh Muhammed Sâdik Muhammed Yusuf, İslâm Hukuku, İçtihat, Fetvâ

Abstract. Sheikh Muhammad Sadik Muhammad Yusuf is a contemporary Uzbek scholar who has authored more than twenty works on Islamic jurisprudence. In addition to his works on fundamental Islamic sciences such as exegesis, hadith, jurisprudence, and Sufism, he is the author of *Usula'l-fiqh* (Uzbek), a work on the science of methodology. Studies have been conducted and continue to be conducted on the scholar's works on tafsir, hadith, and fiqh. Sheikh Muhammad Sadik developed a systematic and didactic style in the field of *usul al-fiqh* in post-Soviet Central Asia in the modern era. This article will discuss the scholar's understanding of *usul*, his views, and his style of presentation from a general informational perspective.

Keywords: *Usul al-fiqh*, Sheikh Muhammad Sadik Muhammad Yusuf, Islamic Jurisprudence, *İjtihad*, *Fatwa*

HAYATI

Sovyetler Birliği döneminde dinî eğitimin ciddi kısıtlamalara maruz kaldığı Orta Asya coğrafyasında yetişen Muhammed Sadik Muhammed Yusuf, bağımsızlık sonrası Özbekistan'da ilmî ve kurumsal dinî yapılanmanın öncü isimlerinden biri olmuştur. Orta Asya'da Hanefî-Maturidî çizgisini takip eden klasik dini mirası çağın diline başarılı şekilde aktararak şer'î ilimler konusunda çokça eser veren ender alimlerin biridir. Hayatı ve eserlerine dair yerli ve yurtdışı araştırmalar bulunmaktadır. (Bu hususta detaylı çalışmalar

için bkz:Muhammad Amin Muhammad Yusuf, İslomga Bağışlangan Umr (Taşkent: Hilolnaşr, 2016); Seyfettin Erşahin, “Özbek Alim Muhammed Sadık Muhammed Yusuf un “İslam'da İnsan Hakları» Adl Eseri Üzerine”, İslamî Araştırmalar Dergisi 14/2 (ts, 2016) Onun ilmî kişiliği, özellikle Hanefî fikhının metodolojik çerçevesine bağlı kalmakla birlikte, modern dönemde ortaya çıkan mezhepsizlik tartışmaları ve dinî reform söylemleri karşısında geliştirdiği sistematik cevaplarla belirginleşmiştir. (Zharkynbai Sebetov, “Özbekistanlı Âlim Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un (1952-2015) Mezhep ve Mezhepsizlik ile İlgili Görüşleri”, MANAS Din Bilimleri Dergisi (MDBD) 4/1 (ts, 1952)

Kendisi 1952'de Özbekistan'ın Andican şehrinde doğdu. İlk eğitimini babası hoca Muhammed Yusuf'tan almıştır. Daha sonra Buhara'da Mir Arap medresesi ve Taşkent'teki İslam Enstitüsünü tamamladı. 1988'de Orta Asya ve Kazakistan müftülüğü görevlerini yürütmüştür. Gerek Sovyetler dönemi gerek bağımsızlık sonrası Orta Asya'da ihtiyaç duyulan dini bilinçlendirme konularında çok gayret sarfetti.

Gayretlerinin gereği olarak Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usûl ve Tasavvuf gibi temel şer'î ilimler ve ahlakla ilgili pek çok eserler yazmıştır. Bunlardan örnek vermek gerekirse Tefsirle ilgili “Tefsir-i Hilal” (Muhammed Sadık Muhammad Yusuf, Tefsir-i Hilâl (2021: Hilolnaşr, ts, 2021), fıkıhla ilgili “Kifâye”, hadislerle ilgili Hadis ve Hayat, tasavvufla ilgili “Tasavvuf Hakkında Tasavvur” konumuzla ilgili fıkıh usulünde “Usûl'ül-fıkıh”, klasik ve güncel fikhî sorulardan oluşan fetva kitabı “Zikr Ahlidan Sorang” gibi eserleriyle büyük ilmi miras bıraktı. Bu eserlerinin yanı sıra alimin aile, ahlak, toplum içindeki edep, manevi terbiye ile ilgili eserleri bulunmakta ve günümüzde farklı dillere çevirileri ve eğitimi devam etmekte. (Bkz: <https://www.2026>) Eserleriyle ilgili öz ve detaylı çalışmalar, tezler yazılmakta. (Sebetov, “Özbekistanlı Âlim Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un (1952-2015) Mezhep ve Mezhepsizlik ile İlgili Görüşleri”, s, 1952) Ömrünün her anını ilmî bereketle yaşayan alim 2015 senesinde Taşkent'te vefat etmiştir. Kökça semtindeki Şeyh Zeynüddin camisinde cenaze namazı kılınıp, söz konusu cami yakınındaki Şeyh Zeynüddin mezarlığına defnedilmiştir. (Abdukhafiz Abduraimov, Özbek Müfessir Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un Tefsir-i Hilal Adlı Eserinde Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi (Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), s, 2018)

Usûlü'l-fıkıh Eserinin Yazım Tarihçesi

Muhammed Sadık Hazretleri usûl ilmi kişiye şer'iat ufkunu, anahtarlarını, umum ve husus kaidelerini, şer'î hükümlerdeki hikmetlerini hükmün neyin üzerine bina edildiği

esasini anlaşılməsini kazandırdığını vurgular. Eserinde verdiği bilgiye göre usûl gibi değerli ilim hakkında ilk defa babasından duymuş daha sonra eğitim aldığı Buhara'daki "Mir Arab" ve Taşkent'teki "İmam Buharî" medreselerinde bu ilim hakkında sıkça duyduğunu ancak usûl derslerinin yapılmadığını belirtmiştir. (Şeyh Muhammed Yusuf Muhammed Sâdık, Usûlü'l-Fıkıh (Taşkent: Sharq Yayınevi, 2011),4, 2011)

Libya'da gördüğü eğitim sırasında usûle dair dersler aldıktan sonra Özbekistan dinî idaresi ve İslam enstitüsünde çalışırken ilk defa usûl ilmi tarihine dair makale yazdığı bilgisini paylaşmaktadır. Sovyetler sonrası neredeyse tamamen unutulmuş olan bu ilim zamanla dinî eğitim kurumlarında okutulmaya başlamıştır. Derslik olarak ise usûl ilminin okutulmasının ilk çabası olarak Abdülvehhab Hallaf'ın "İlm-i Usûlü'l-fıkıh" eseri Özbekçe'ye çevrilmiştir.

Zamanla ciddi bir şekilde yapılan dersleri anlaşılır ve kolay üslupta anlatılan usul eserini gerekli kılmıştır. Bazı hocaların da tavsiyesi üzerine usûl eserini kaleme almıştır. Diğer şer'î ilimlere dair eserlerin yanında usûl çalışması daha zor gerçekleştiğini belirtmektedir.

Usûlü'l- Fıkıh Eserinin Muhtevası, Konuları ve Kaynakları

Eserin muhtevasına bakıldığında bir yandan klasik usûl sıralaması takip edilirken anlatımda çağdaş usul eserlerinden de istifade edilerek özgün tertip kazanıldığı görülür. Özellikle usûl-i fıkıh konularındaki vurgusu, hüküm çıkarma sürecinde nass, icmâ, kıyas ve örf gibi delillerin hiyerarşik ve sistematik kullanımını öncelediğini göstermektedir.

Usul ilminin tarifini verdikten sonra bu ilmin tarihiyle ilgili mukaddimede bahsetmektedir. Usûl ilmini tafsilatlı delillerden şer'î ameli hükmün istinbât kaidelerini öğreten ilim olarak tarif eder. Buna göre delilleri umumi ve tafsilatlı deliller olarak iki kısımda anlatır. Tarifteki tafsilatlı deliller cüzî delillerdir umumi delillerin zıddı. Umum deliller ise Kur'an, İcmâ, Sünnet ve Kıyas'tır. Cüz'î deliller ise her mesele için özel gelen nasslardır.

Şer'î delillerden Kur'an'ı Kerim'in delil olma hususunda onun icâzı ve tevâturen nakliyle ilgili bilgilerini örnekleriyle anlatır. İcâzın üç türüne değindikten sonra ayetlerin hükümlere delaleti meselesinde katî ve zannî derecelerini açıklar. Ayrıca Kur'an'ın beyân uslûbune dikkat çeker.

İkinci şer'î delil olarak Sünnet'i tarifi ve çeşitlerine yer verdikten sonra sened itibariyle sünnet kısmında Hanefî usûlcülerinin taksimine yer verir. Buna göre sünnet

lafzî ve manevî mütevatir, meşhur sünnet, ahad sünnet şeklindedir. Usûl ilminde klasik Hanefî eserlerini takip etmekle beraber Şafîî, Malikî, Hanbelî mezhebi görüşlerine yer verir.

Eserin kullandığı kaynaklar ve iktibaslara bakıldığında klasik usul eserlerine dayandığı görülür. Kaynakça kısmında pek çok tefsir ve sünenlerin isifadesiyle birlikte Gazzâlî'nin Mustasfâ, Şatibî'nin Muvafakât'ı gibi çalışmalardan bazı iktibaslar yapmıştır. Yakın dönem fıkıh âlimlerinden ise Zekiyyuddin Şa'ban, Abdülvehhab Hallaf (ö. 1956), Dr. Vehbe Mustafa ez-Zuhayli (ö. 2015) gibi isimlerin Usulü'l-fıkıhi'l-İslami, İbrahim Muhammed es-Selkini'nin (ö. 2001) el-Muyassar fi Usuli'l-fıkıh el-İslami adlı eserlerinden yoğun biçimde faydalandığı görülmektedir.

USÛL ANLAYIŞI

Onun usûl düşüncesi, klasik İslam hukuk metodolojisini (usûl al-fıkıh) korumakla birlikte, çağdaş problemlere çözüm üretme çabasıyla dikkat çeker. Bu bağlamda Muhammed Sadık'ın yaklaşımı ne tamamen gelenekçi ne de aşırı modernisttir; aksine, iki çizgi arasında dengeli bir metodolojik yapı sunar. Bu çerçevede Kur'an ve Sünnet, hüküm istinbâtının temel kaynakları olarak merkezi konumlarını korur. Bunun yanında icmâ ve kıyas da sistematik biçimde kullanılan deliller arasında yer alır.

Ancak onun yaklaşımında dikkat çeken husus, bu delillerin sadece teorik bir çerçevede ele alınmaması, aynı zamanda pratik hayatta uygulanabilirliğinin sürekli olarak test edilmesidir. Bu yönüyle usûl, donuk bir kurallar bütünü değil, dinamik bir düşünme biçimi olarak değerlendirilir.

Muhammed Sadık'ın şer'î ilimlerin anlayışında "vasatîlik" (Muhammed Yusuf Muhammed Sadık, Vasatiya Hayot Yo'li (Taşkent: Hilolnaşr, 2021), 3-259, 2021) ilkesi İslam düşüncesinin esasında temel karakterlerinden biri olarak dengeli, ölçülü ve hikmete dayalı bir yaklaşımı ifade eder. Bu anlayış, hem klasik İslam ilim mirasına bağlılığı hem de çağdaş meseleleri doğru bir şekilde kavrayıp çözüm üretme gayretini birlikte barındırır. Bu çerçevede vasatîlik, usûlün her aşamasında kendini gösteren bir denge prensibidir. Öncelikle, naslar ile akıl arasındaki ilişki bu dengenin en önemli örneklerinden biridir. O, Kur'an ve sünneti mutlak referans kabul ederken, aklın da bu nasları anlama sürecinde vazgeçilmez bir araç olduğunu vurgular. Ancak aklın nasların önüne geçirilmesini ya da nasların yalnızca zahirine takılı kalınmasını doğru bulmaz;

her iki aşırılıktan da sakındırır. Alim Vasatiya Hayat Yolu eserinde İmam Gazzâlî'nin bu husustaki düşüncelere yer verirken kendisinin diğer ilmi konulardaki “orta yolu tutma” ilkesini yansıtmıştır.

Onun usûl anlayışında vasatîliğin bir diğer boyutu, mezheplere yaklaşımda ortaya çıkar. Mezhepler, asırlar boyunca oluşmuş büyük bir ilmî birikimi temsil eder. Bu sebeple onları yok saymak ilmi geleneği inkâr anlamına gelir. (Sebetov, “Özbekistanlı Âlim Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf’un (1952-2015) Mezhep ve Mezhepsizlik ile İlgili Görüşleri”, 41, 1952) Bununla birlikte, mezheplere körü körüne bağlanmak da ilmî dinamizmi zayıflatır.

Hadis Yorumunda Usûlî Metodoloji

Muhammed Sadık’ın “Hadis ve Hayat” adlı eseri, onun usûl anlayışının uygulamalı bir örneğini sunar. Bu eserde hadisler, izole metinler olarak değil, Kur’an ve diğer hadislerle birlikte ele alınır. Bu yaklaşım, klasik usûlün “naslar arası bütünlük” ilkesini yansıtır. (Bkz: Muhammed Sadık Muhammad Yusuf, Hadis va Hayot (Taşkent: Şark, 2004), 1/123-128, 2004)

Ayrıca hadisin bağlamı (sebeb-i vürud) dikkate alınarak yorum yapılması, onun hermenötik duyarlılığını ortaya koyar. Bu yöntem, metni tarihsel bağlamından koparmadan anlamayı hedefler ve modern yorum teorileriyle paralellik gösterir.

Lafız ve Mana Arasındaki Denge

Muhammed Sadık’ın usûl düşüncesinde lafız (metnin zahiri anlamı) ile mana (metnin amacı ve içeriği) arasında dengeli bir ilişki kurulmaktadır. O, ne katı literalizmi ne de aşırı yorumculuğu benimser. Genel (âm) ve özel (hâs), mutlak ve mukayyed gibi klasik usûl kategorileri aktif biçimde kullanılarak metinlerin doğru anlaşılması hedeflenir. Bu yaklaşım, özellikle Hanefî usûlünün karakteristik özelliklerinden biri olup, metin ile bağlam arasında sağlıklı bir denge kurulmasına imkân tanır.

Makâsıd Perspektifi

Alimin usûl anlayışında şeriatın amaçları (makâsıd) önemli bir yer tutar. Bu bağlamda onun düşüncesi, gibi klasik alimlerin geliştirdiği makâsıd teorisiyle paralellik arz eder. Din, can, akıl, nesil ve malın korunması gibi temel ilkeler, hüküm çıkarma sürecinde belirleyici rol oynar. Bu yaklaşım sayesinde fikhî hükümler sadece metin merkezli değil, aynı zamanda insan ve toplum merkezli bir perspektifle değerlendirilir. Böylece daha esnek ve uygulanabilir bir hukuk anlayışı ortaya çıkar.

Mezhep Anlayışı ve İctihat

Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, mezheplerin İslam hukuk geleneğinde vazgeçilmez bir rol oynadığını kabul eder. Bununla birlikte, mezhep taassubuna karşı çıkar ve mezheplerin birer metodoloji olduğunu vurgular. Bu çerçevede, ehil âlimler için içtihat kapısının açık olduğunu savunur. (Alimin mezhep ve mezhepsizlik görüşleriyle ilgili bkz:Sebetov, “Özbekistanlı Âlim Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf’un (1952-2015) Mezhep ve Mezhepsizlik ile İlgili Görüşleri”, 1952)

Onun yaklaşımında içtihat, keyfî bir yorum faaliyeti değil, belirli usûl kurallarına bağlı, disiplinli bir çabadır. Modern dönemde ortaya çıkan yeni meselelerin çözümünde kıyas, maslahat ve zaruret gibi ilkeler aktif biçimde kullanılır.

Son olarak usûl düşüncesinin en dikkat çekici yönlerinden biri, çağdaş meselelerle kurduğu ilişkidir. Ekonomik sistemler, sosyal değişimler ve küresel etkiler gibi modern sorunlar, onun usûl çerçevesi içinde ele alınır. Bu bağlamda klasik hükümler doğrudan uygulanmak yerine, günümüz şartları dikkate alınarak yeniden değerlendirilir.

Bu metodoloji hem geleneğe bağlılığı hem de çağın gerekliliklerini dikkate alması açısından dengeli bir yaklaşım sunar.

SONUÇ

Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf, Orta Asya’da İslâm hukuk düşüncesinin yeniden inşasında önemli bir figürdür. Hanefî mezhebine dayalı metodolojik yaklaşımı, mezhepsizlik tartışmalarına karşı geliştirdiği ilmî savunular ve toplumsal ihtiyaçlara duyarlı fikhî yorumları, onu çağdaş İslâm hukuk düşüncesinde özgün bir konuma yerleştirmektedir.

Onun çalışmaları, klasik İslâm hukuk geleneğinin modern dönemde nasıl sürdürülebileceğine dair önemli bir model sunmaktadır.

Muhammed Sadık Muhammed Yusuf’un usûl düşüncesi, klasik Hanefî metodolojiyi temel alarak makâsîd yaklaşımı ve kontrollü içtihat anlayışıyla zenginleşen bir yapı arz eder. Onun yaklaşımı, İslam hukukunun hem tarihsel köklerine bağlı kalmasını hem de modern dünyada işlevsel olmasını sağlayan bir dengeyi temsil eder.

Usûl anlayışında vasatîlik; nas ile akıl, gelenek ile yenilik, kolaylık ile ciddiyet ve ihtilaf ile birlik arasında kurulan dengeli bir sistemdir. Bu yaklaşım, İslam’ın hem sahih bir şekilde anlaşılmasını hem de farklı zaman ve mekânlarda uygulanabilirliğini temin eden sağlam bir metodoloji ortaya koymaktadır.

Bu yönüyle Muhammed Sadık, çağdaş İslam düşüncesinde usûl ilmini yeniden yorumlayan ve onu güncel problemlere uygulanabilir hale getiren önemli bir âlim olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

1. Abdurahimov, Yunus- Ünal, Asife. “Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf ve Kur'an İlimleri”. International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS) 2 (2016), 405-411.
2. Abduraimov, Abdukhafiz. Özbek Müfessir Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un Tefsir-i Hilal Adlı Eserinde Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
3. Aliyev, Mukhammadsharib. Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un Hayatı, Eserleri ve Fıkhi Görüşleri. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2026.
4. Erşahin, Seyfettin. “Özbek Alim Muhammed Sadık Muhammed Yusuf'un “İslam'da İnsan Hakları» Adl Eseri Üzerine”. İslamî Araştırmalar Dergisi 14/2 (ts.), 337-343.
5. Martha Brill, Olcott. “A Face of Islam: Muhammad-Sodik Muhammad-Yusuf”. Carnegie Papers 82 (Mart 2007), 5-29.
6. Muhammad Yusuf, Muhammad Amin. İslomga Bağışlangan Umr. Taşkent: Hilolnaşr, 2016.
7. Muhammad Yusuf, Muhammed Sadık. Hadis va Hayot. 35 Cilt. Taşkent: Şark, 2004.
8. Muhammad Yusuf, Muhammed Sadık. Kifâye. 3 Cilt. Taşkent: Hilolnaşr, 2017. Basım, ts.
9. Muhammad Yusuf, Muhammed Sadık. Tasavvuf hakida tasavvur. Taşkent: Hilolnaşr, ts.
10. Muhammad Yusuf, Muhammed Sadık. Tefsir-i Hilâl. 30 Cilt. 2021: Hilolnaşr, ts.
11. Muhammed Sâdık, Muhammed Yusuf. Usûlü'l-Fıkıh. Taşkent: Sharq Yayınevi, 2011.
12. Muhammed Sadık, Muhammed Yusuf. Vasatiya Hayot Yo'li. Taşkent: Hilolnaşr, 2021.
13. Sebetov, Zharkynbai. “Özbekistanlı Âlim Muhammed Sâdık Muhammed Yusuf'un (1952-2015) Mezhep ve Mezhepsizlik ile İlgili Görüşleri”. MANAS Din Bilimleri Dergisi (MDBD) 4/1 (ts.), 27-43.